

ШЕВЧЕНКО І СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

Питання про відношення Шевченка до світової літератури надто складне і ще нерозроблене, щоб ставити його в повному обсягові і зважуватись на остаточні щодо нього висновки.

Обмежимося тут, отже, значно вужчим питанням і, насамперед, про відомих Шевченкові світових письменників, його, так би мовити, начитаність в світовій літературі, далі про ставлення його до цих відомих йому письменників, про спільне і відмінне у них і в нього, що дає можливість зробити певні висновки і про місце Шевченка в світовій літературі. В поодиноких випадках, — але виключно в літературі XIX ст., — для цього певні порівняння робитимуться і з письменниками, у Шевченка не згаданими, але тією чи іншою мірою до нього близькими.

Питання про начитаність автора „Гайдамаків“, як відомо, у різних авторів, що писали про це, перетворюється в питання про його освіту взагалі, при чому одні з авторів (Тургенев, Корш, Полонський, Куліш) говорять про малу начитаність, а звідси і про обмежену освіту Шевченка; інші (Козачковський, Костомаров, той же Куліш у ранніх спогадах) висловлюють цілком протилежні думки. Для нас це питання розв'язане вже давно: лише побіжний огляд „великих імен“, що їх згадує Шевченко, як добре йому знайомі, свідчить про його надзвичайно широкі інтереси і знання в найрізноманітніших ділянках науки, мистецтва, культури загалом.

Зустрінемо постійно в нього імена таких філософів, як Соократ („Капитанша“, „Художник“, „О, думи мої“), Бекон („Прогулка“), або Кант („Тризна“); учених, як Галілей („Тризна“), Гумбольдт, чий „Космос“ він згадує нерідко, Мурчисон („Близнець“), Шампольон, Ланкастер; істориків, як Гіббон, Мішо, Джільс; істориків та теоретиків мистецтва, як Вазарі, Лібелть; уславлених мандрівників, як Араго, Дюмон-Дюрвіль, або Дюнаті; доволі згадується й про великих артистів та музикантів, вже не кажучи про безліч художників, яких Шевченко добре знав, як фахівець.

Про ті ж широкі інтереси і знання свідчить і начитаність Шевченкова в світовій літературі, не дуже широка обсягом і числом, вона має, проте, знаменні особливості: в літературі стародавній Шевченка цікавлять твори лише видатніших, першорядних письменників, в літературі сучасній — переважно твори письменників прогресивних, революційних, народних (або відповідні сторони в їх творчості).

Це стверджує уже відношення українського поета до письменників античних. Інтерес його до античності зумовлюється тією роллю, яку відігравала вона в тодішній загальній освіті, і спеціально — в його власному в академічному навчанні. В автобіографічній повісті „Художник“ Брюллов забороняє героєві „брати сюжеты из чего бы то ни было, кроме библии, древней греческой и римской истории“, а розповідач цієї ж повісті від себе додає: „Теперь только я совершенно понял, как необходимо изучение антиков и вообще жизни и искусства древних греков“. Це означає, насамперед, так би мовити, „прикладне“ значення античності для Шевченка, — потребу міфологічних сюжетів картин, що в дійсності і має місце в його малярстві. Але за цим ішло широке використання міфологічних та історичних термінів, імен, ситуацій в його поезії, в прозі та листах, або прикривання античними іменами сатири на сучасність, як у поемі „Неофіти“, або у вірші „Колись то ще, во время оно“.

Щодо античних письменників, то їх згадує і знає Шевченко чимало: Плутарх, Геродот, Вергілій, Гораций, Тит Лівій та ін. Але найглибше значення для нього з античної літератури мають трое імен. Насамперед Овідій, з „Метаморфоз“ якого він черпає і натяки на життєві ситуації („Філемон і Бавкіда“ — неодноразово в творах і листах), і сюжети для своїх картин (напр., „Нарціс“), недарма ж він жартома називав „Овидиевими превращениями“ деякі життєві факти („Художник“, „Прогулка“). З другого боку, Шевченкові, як і Пушкіну, впадає в око одна спільна біографічна подібність: гірку долю Овідія-засланця він нерідко порівнює з своєю власною гіркою долею на засланні.

Друге, часто згадуване в Шевченка ім'я, це ім'я Гомера. Добре знання автором „Гайдамаків“ принаймні „Іліади“ виявляється уже в постійному вживанні у творах і листах імен „Тучегонителя Крониона“, Пенелопи, Нестора, і таких слів, як „гомерический, гомерид, руїни Трої“ і т. д. Але значно важливіше у засвоєнні Шевченком Гомера те, що народність і реалізм гомерівських поем підносять в його очах значення українських народних дум, існування яких стає для українського народу свідомим його права на місце серед великих народів всього світу. Отже, зрозуміло, чому він у романтичному перебільшенні значення народних дум, ладен навіть поставити їх значно вище гомерівських поем. А якщо в автобіографічній повісті „Прогулка“ в історичних думках він бачить більше „возвышенной простоты“, ніж у Гомера, і заявляє, що тепер знає, кого йому треба наслідувати, то в цьому виявляється не тільки міцний

зв'язок українського Кобзаря з рідною народною поезією, але й відчуття того визвольного пафосу та співчуття до знедоле-них, на які такі багаті якраз українські народні думи і яких не-ма в „Іліаді“.

Нарешті третє з античних імен, особливо близьких Шевчен-кові, це — ім'я Прометея. Останній для українського поета є творець мистецтва і культурних цінностей (Музыкант), але насамперед — уособлення пригнічених царською владою, але зав-биває“, „та не вип'є живої сили народів, чие серце Зевсів орел „роз-биває“, „та не вип'є живої сили народів, чие серце Зевсів орел „роз-биває“ і т. д. Цей образ, таким чином, стає прикладом глибокого за-своєння українським поетом культурної спадщини античності.

З літератури пізніших часів, від середніх віків і аж до XVII ст., в Шевченковій творчості помітний слід лишили тільки іме-на Данте і Шекспіра.

Перший, як і Овідій, йому близький, насамперед „біографіч-но“, як один з письменників-вигнанців, — не дарма він охоче по-вторює слова Данте про гірку долю вигнання і про найбільший сум — сум спогадів про давно минуле щастя: „Немає гірше, як в не-волі про волю згадувати“. Але й незабутні образи „Божествен-ної Комедії“ лишили, очевидно, помітний слід в пам'яті поетовій, бо згадує їх він з характерним, як і Прометея, до українсь-кої дійсності застосуванням: пекельні муки, за словами Шев-ченка, ніщо перед муками, яких зазнають українські селяни від панів: „Данте старого полупанком нашим можна здивувати“ („Іржавець“).

Щодо Шекспіра, то він був без жодного сумніву одним з улюблених письменників Шевченка: Куліш писав навіть, що Шевченко возив з собою Шекспіра, куди б не їхав. І, справді, починаючи від першого прохання (в листі 1847 р.) надіслати йому в Борзну з Києва його власного Шекспіра, згадки про англійського письменника в листах і творах Шевченкових трапляються постійно: Шекспіра поет із заслання знову просить вислати йому (і дістав), дістати його твори турбується зараз же повернувшись із заслання, бачить його п'єси у виконанні таких артистів, як Щепкін або Ольвідж, знайомиться з першим перекладачем Шекспіра Кетчером. Значення Шекспіра для Шев-ченка полягає, перш за все, в тім, що безліч невмирущих обра-зів і ситуацій автора „Отелло“ допомагали кожній людині, — а поетові особливо, — конкретизувати, унаочнити свої думки й уявлення, і таке використання Шекспірівських ситуацій та образів, як „конкретизаційне“ уживання виразів: „фінал Гамле-та“, „чарівник Просперо“, „физиономия а-1а Отелло“, — зустрінемо в українського поета нерідко.

Але слова й поняття це — тільки відгомін основного в пись-менникові, відгомін тієї єдності його творчості, що відбивається в єдності його творчого методу, його провідних ідей, його зв'язку з своїм народом і цілим людством, одне слово — його реалізму, народності і гуманізму, що вплинули на безліч пись-

менників з світовими іменами. Тема зростання Шевченкового реалізму, народності і гуманізму, між іншим на ґрунті відповідних якостей Шекспірівської творчості ще чекає свого дослідника.

Лише як на прикладі слід спинитися тут принаймні на гума-нізмі обох великих письменників. Шекспір був найблискупішим зорею епохи відродження, яка породила і саме поняття гумані-зму, епохи, яку Енгельс кваліфікував, як „величайший прогрес-сивный переворот, пережитый до того человечеством“, „эпо-по силе мысли, страстности и характеру, по многосторонности и учености“. Що особливо характерне для людей цієї епохи, пише Енгельс, „так это то, что они почти все живут всеми интересами своего времени, принимают участие в практической борьбе, становятся на сторону той или иной партии и борются, кто словом и пером, кто мечом, а кто и тем и другим. Отсюда та полнота и сила характера, которая делает из них цельных людей“.¹ І справді, в кому знайти більше цієї „повноти й сили“, як не в Гамлеті, людині, в якій, за словами Офелії, поєднані:

Язык ученого, глаз царедворца,
Героя меч, цвет и надежда царства,
Ума и нравов образец?..

І чи не ту ж саму повноту і силу знайдемо ми і в мудрій старості чарівника Просперо, і в стиглій мужності мавра Отел-ло і в юній відвазі нестямного коханця Ромео?

Повнота характеру, отже, гнів проти всього і боротьба зо всім, що заважає людині виявити цю повноту, заважає людині здійснити її право на повне щастя, на повноту життєвих пере-живань; нарешті — глибоке співчуття людському стражданню і жалість до всіх знедолених, — от характерні риси Шекспірів-ського гуманізму. Звідси нестримні веселощі, звідси життєстверд-на сила його незрівняних комедій, які й досі чарують читача й глядача; звідси гнів Гамлета, скерований на

Безсиле прав, тиранов притеснение,
Обиды гордого, забытую любовь,
Презренных душ презрение к заслугам;

звідси ж і пізній, сумний досвід, досвід у нещасті, колись не-стримно гордого короля Ліра.

— Учись, богач,
Учись на деле нуждам меньших братьев,
Горюй их горем и избыток свой
Им отдавай..

Саме на Шекспіра, в якого „человеческое“ і „зверское“ ви-ступають поруч, іноді навіть в одній людині, посилався, як ві-домо, Куліш, домагаючись від Шевченка „побольше челове-чества“ в його „Гайдамаках“. Але цією порадою він зайвий раз демонстрував і повну розбіжність своїх соціально-класових по-зицій з позиціями Шевченка, і повне нерозуміння як гуманізму

¹ „Диалектика природы“ (Собр. Соч. XIV, стор. 475 і под.).

найвеличнішої людини часів Відродження, так і того високого, революційного гуманізму, який є в „Гайдамаках“ і якого не хотів бачити Куліш.

Не звірячі почуття показав Шевченко у своїй безсмертній поемі, а помсту за образу людських почуттів, за приниження людської гідності, за позбавлення законного права на щастя кожної людини. Тому слова на початку поеми (Ярема):

Тяжко жить на світі, а хочеться жить;
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О, боже мій милий, як весело жить!

Ці слова є справжньою „інтродукцією“, ідейною зав'язкою поеми, справжнім художнім умотивуванням поведінки сироти Яреми в поемі. Цього щастя він хотів, а жив тим часом у припущенні — бо не знав,

Не знав, сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить...

Ці крила зветься революційним обуренням проти власного припущення! А ще більше сили його помсті надає обурення за нечуване насильство над титарем та Оксаною. Чим, отже, ця помста безрідного Яреми Галайди менш художньо вмотивована, ніж помста датського принца Гамлета? І чи не ті ж самі чуття образи за людину, чи не та сама свідомість

Бессилья прав, тиранов притеснень,
Обиды гордого...

тримають „свячений ніж“ у руці Яреми і рапіру в руці Гамлета?

Найвищі права щастя і радості людської Шевченко захищає завжди, саме це дає напрямок тій лінії його творчості, яку справедливо сучасний український поет в своїй ювілейній доповіді називав „основною“ в ній — „любов до пригноблених, ненависть до гнобителів“ (Рильський). І хто, як не справжній гуманіст, міг записати такі слова в пов. „Художник“: „Много, неисчислимо много прекрасного в божественной бессмертной природе, но торжество и венец бессмертной красоты это оживленное счастьем лицо человека. Возвышеннее, прекраснее в природе я ничего не знал“.

З другого боку, в кому ще так голосно звучить і інший мотив гуманізму — співчуття і жаль до всіх знедолених? Хто ще такий невтомний в оплакуванні занапащеної дівочої долі, долі нещасної матері-удови, „Сови“, в якій забрали сина; долі покинутих дітей; долі всіх, зрештою, покріпчених селян, які

Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть.

Цей високий поетів гуманізм зростає на базі життєвих спостережень, він зумовлений благородною натурою автора „Гай-

дамаків“, але формує його і весь досвід попередньої культури, великих традицій буржуазного гуманізму, одним з першорядних представників якого був так любий Шевченком Шекспір.

Річ цілком зрозуміла, що з літератури двох дальших століть, тобто XVII і XVIII-го, Шевченко зовсім „замовчує“ такий поні демократизму, ні народності, і, навпаки, виявляє добре знання літератури XVIII ст. з її революційними та народними тенденціями.

Він цілком вірно встановлює зв'язок французьких енциклопедистів з наступним промислово-технічним прогресом і з неминучою ліквідацією „престолов и корон“: „Великий Фультон! И великий Уатт! — пише він з приводу пароплава, — ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом. То, что начали во Франции энциклопедисты, то довершит на всей нашей планете ваше колоссальное гениальное дитя. Мое пророчество несомненно“.

В німецькій літературі даного періоду його цікавлять найбільші її вершини: Шіллер і, особливо, Гете. В останньому Шевченко цінував і лірика, про що свідчить висока оцінка ним Гете, як автора „Горные вершины“; але в першу чергу цінував він його, як автора „Фауста“, що відповідало високим і літературним, і філософським інтересам тодішньої передової російської інтелігенції, з якою був тісно зв'язаний український поет. З літературної точки зору, — а разом і соціальної — Шевченка не могла не цікавити в „Фаусти“ конкретна трагедія дівчини-матері, трагедія Гретхен; інтерес до цієї теми і в російській літературі був значний, — тим більше це має значення для літератури української, де Квітка, а особливо сам Шевченко стільки разів цю тему ставили у своїх творах. В філософському плані сприймання „Фауста“ Шевченком лишає сліди в його творчості хоча б у філософсько-афористичних узагальненнях, як напр., „Надеждами живут ничтожные умы“ або „Жизнь коротка, а наука вечна“ (неточно), які Шевченко остільки добре знає, що, поперше, цитує їх у засланні і з пам'яті, а, подруге, — „перевірив“ їх на власних переживаннях, демонструючи, таким чином, і розуміння реального значення філософських узагальнень „Фауста“.

Нарешті, в англійській літературі XVIII ст. Шевченка найбільше цікавлять дві найважливіші її парості, — роман і лірика. Сентиментально-реалістичний роман Дефо, Гольдсмита, Річардсона, лірика Юнга і Оссіана не тільки цікавили українського поета, але й безперечно відбилися на стилістичній манері його творчості, якщо не безпосередньо, то через посередництво сентиментально-реалістичної повісті Карамзіна та його продовжувачів (повісті Шевченка), і через посередництво раннього російського й українського романтизму (ранні балади і поеми Шевченка).

В цій же англійській літературі Шевченко знаходить першого з тих „народних“ поетів, яких він так любив і з якими він чималою мірою відчував свою спорідненість, — поета Бернса. Бернс, як і український поет, походженням селянин, хоч і не кріпак, але не менш матеріально залежний від поміщика в своїй оренді, як кріпак на своєму полі, до того ж шотландець, тобто представник пригнобленого не тільки соціально, але й національно народу; нарешті, ентузіаст французької революції, — він, отже, близький до українського поета багатьма моментами своєї біографії і своєї соціально-ідейної свідомості. І в тематиці Бернсової поезії є доволі мотивів однакових з мотивами поезії Шевченкової: сумна доля, рабство, і моральна зверхність бідняків, нікчемність і нищість панів, аж до самого короля включно, туга поета над долею перших і сатира на останніх; думка про свою власну сумну долю; доля дівчини-матері, історичні спогади і народна фантастика; часом (як і в Шевченка) — ідилія літнього вечора на селі, значно більше ідеалізованого у Бернса, особливо в перекладі Козлова, ніж у Шевченка. Однакові, нарешті, і мрії обох поетів про майбутнє: у Бернса —

Чтоб честный труд на свете стал
Почтеннее всего...
Чтоб человеку человек
Был брат прежде всего...

Шевченка —

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

До того ж поезія Бернса, як і поезія Шевченка, виросла на основі народно-пісенної традиції; для них обох, як і для народної пісні, характерні: прозора простота, народно-пісенні ритми й мелодії і мобілізація живих та співчутливих людини явищ природи. Зрозуміло, чому Шевченко називав Бернса поетом великим і народним.

Світова література XIX ст., навіть початку його, була для нашого поета сучасною літературою, особливо коли зважити на те, що доходила вона до читача миколаївської Росії з певним запізненням. Це була література здебільшого романтична і дуже часто виступала вона у віршованій формі. І те, і друге тільки збільшувало інтерес до неї Шевченка. Бо він досить довго писав майже виключно вірші, а в романтизмі цінував і його зв'язки з народно-пісенною традицією, і його національно та соціально-визвольні тенденції. Звичайно, романтика Шевченка відповідає його революційно-демократичним ідеям. Навіть у ранніх творах, обробляючи типові „баладно-романтичні“ мотиви з народної традиції, він уміщує свої обробки в українську селянську обстановку, зв'язує їх з селянськими образами, народно-побутовими елементами, сільським пейзажем, а головне — наповнює соціально-революційним протестом. Інакше кажучи, в романтиці

його приваблюють не її фантастика, жахи, ефекти, а її народно-соціальні елементи, приваблює не романтика реакційна, а романтика революційна. Тому він з іронією поставився до реакційного романтика Шатобріанна і зумів критично поставитись до „зовнішньо“-прекрасних, мальовничих, „романтичних“ описів Вальтера Скотта — до його старовинних замків, лісів, склепів, які придо тієї ролі, яку вони відігравали в історії (пов. „Музыкант“). Між тим Шевченкові „живописные развалины древних массивных замков и палат“ Поділля та Волині промовляють насамперед про те, що тут ховались колись „распинатели“ українського народу: могили України — що вона „своей славы на поталу не давала, ворога деспота под ноги топтала и свободная не растленная умирала“, а сумні українські пісні говорять йому, що „их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя“ („Прогулка“).

Інакше стоїть справа з романтиками прогресивними та революційними. Ставлячись і до них з властивою йому оригінальністю, Шевченко виявив у своїх творах одночасно й чималу подібність або співзвучність з їх творами, а іноді — й моменти наслідування.

Насамперед це стосується Байрона, що був у 20-х роках „владителем дум“ (Пушкін) і зберіг, в деяких відношеннях, це значення й у 30-х і навіть 40-х рр. Писалося не раз і про відгомін байронізму та світової скорботи в творчості Шевченка. Ці твердження потребують, однак, чималого обмеження й уточнення. Перш за все, хоч в автора „Гайдамаків“ нерідкі напади суму, песимістичних настроїв і розчарування в людях, хоч він і називає іноді своє серце „пусткою“ й „горілою хатою“, хоч він бажав, щоб воно „заснуло навик“, — „а люд нависний нехай скаженіє“ (вірші „Чого мені тяжко“, „Заворожи мені, волхве“, „Минають дні“, „Три літа“), але ці настрої ніколи не мають наслідком, як у Байрона, метафізичних узагальнень, ніколи не маскують у романтичний одяг якихось таємничих причин скорботи, ніколи не кінчаються гордим індивідуалізмом, та „бесслізним“ замиканням у „холодній“ самотності. Шевченків сум завжди скороминущий, завжди поєднаний з палким бажанням ділити з людьми їхні скорботи (хочеться „жити, серцем жити, і людей любити“); завжди він конкретний і викликаний найбільше соціальними причинами, що автор, здебільшого, сам і розкривав. Навіть у поемі „Тризна“, де є найбільше моментів, що нагадують і байронічний образ і байронічні ситуації, — причина страждань героя відразу конкретизується: це — бідність, сирітство на чужій стороні, поневолення рідного краю; герой „людей изведавши любил“, „его любимая мечта — полезным быть родному краю“ і. т. д., — все це риси, нехарактерні для гордих і романтичних індивідуалістів у поемах Байрона. Недарма ж поет сам підкреслює негативне ставлення свого героя до „байронического тумана“.

Є, проте, моменти, в яких творчість двох великих поетів так зближається, що є підстави говорити про близьку „співзвучність“ її, зумовлену насамперед однакою ідейними позиціями настроями, а також популярністю певних тем в революційній романтиці. Така, напр., тема „волі“ в обох поетів: боротьба поневолення народу, тема ця в Шевченка національне і політичне соціального характеру, — поет сумує над соціальним поневоленням покріпаченого селянства. Можна вказати навіть таку конкретизацію цієї широкої теми, в якій два поети так близько сходяться, що можна говорити навіть про спільну літературну традицію. Така, напр., нерідко повторювана в обох поетів антитеза розкішної краси природи в якійсь країні (у Байрона — Греції, у Шевченка — Україні) і приниження та поневолення людини в цій самій країні. Такою антитезою, — чудовим описом природи Греції і протиставленням їй (природі) сучасного рабства колись славетної країни, — починається поема Байрона „Гяур“, відома Шевченкові і в російських і в прекрасному Міцкевичевому перекладах; такою ж антитезою починається „Абидосская невеста“, яку Шевченко читав у перекладі Козлова. І таку ж саму антитезу знаходимо на початку поеми „Сон“: картина чудової краси України — „вся країна повита красою“... вона немов би рай, але „у тім раї, що ти покидаєш, латану свитину з каліки знімають“ і т. д. Або у вірші „І виріс я на чужині“ поет пише: здається, кращого немає нічого в світі, як наша країна, наше село, а втім „аж страх погано у тім хорошому селі: чорніше чорної землі блукають люди“ і т. д. і те ж саме у „Княжні“, „Якби ви знали, паничі“ і т. д.

Другий мотив, зв'язаний із загальною темою „волі“, в розробленні якого Шевченко і Байрон сходяться так близько, що можна говорити про спільну літературну традицію у них, це протиставлення відваги і вільнолюбства предків і нікчемності їх сучасних нащадків. Сучасні греки, пише Байрон у тому ж „Гяурі“, ці нащадки Фемістокла і Леоніда, — це навіть не раби, а слуги рабів, і займаються вони лише тим, що розвозять у сусідні держави з новим крамом старі шахрайства (z powuś — stare oszukanstwa). Так само і Шевченко оплакує загибель колишньої мужності козацької та відваги в боротьбі за волю. Сучасним полупанкам та панам з козацької старшини годі рівнятися до славних подвигами Гонти й Залізняка, — не заревуть у сучасній Україні вольній гармати, не заріже батько свого сина за волю України, а викохає та й продасть в різницю, як „лепту удовиці престолові-отечеству“ („Гоголю“).

Деяку подібність знайдемо і в образі грізного месника за образу й кривду, як от у Байрона — Гяур, Корсар, Селім, у Шевченка — Ярема і Варнак, з тією, однак, важливою різницею, що в Байрона цей образ подається в плані помсти за особисту чи родинну кривду (крім Корсара) і драма розгортається в межах однієї соціальної верстви, тоді, як Варнак і Ярема, — що нале-

жать до іншого класу (і народу), ніж її мучителі, — мстяться не тільки за особисту образу, але й за соціальну кривду. Байрон у своїх „східних“ поемах лишається ще романтиком, а Шевченко в „Гайдамаках“ і „Варнаку“ уже виступає як реаліст.

Так само дещо подібне бачимо в обох поетів у використанні біблейських мотивів, бо чимало своїх „Єврейських мелодій“ Байрон використовує для оплакування єврейського народу як символу кожного поневоленого народу, а Шевченко в своїх „наслідуваннях“ псалмів не тільки оплакує свій народ, а й плямує його гнобителів і провіщає їх загибель та відродження і щасливу долю пригноблених: різниця у виборі біблійних об'єктів для наслідування, рішучості тону і революційності настрою в обох поетів ясна.

Нарешті, значення Байрона для розуміння композиції та деяких стилістичних особливостей Шевченкових лірико-епічних поем, і, власне, не тільки самого Байрона, скільки цілої літературної традиції, ним очолюваної, не підлягає сумніву, але звичайно потребує спеціальних досліджень для виявлення моментів, успадкованих українським поетом від цієї традиції, і самостійних.

Отже, подібність двох великих поетів можна не рідко простежити, і якраз у найпрогресивніших моментах їх творчості, але є моменти, в яких український поет значно відхиляється від англійського, особливо виступаючи, як поет покріпаченого українського селянства.

З великим ентузіазмом також зустрів Шевченко ушлюблені „Ямби“ Барб'є, чий гнівний пафос, постійні оплакування скривдженої „волі“, обурення проти „гнилої знати“ і „паркетних шаркунов“ мали стільки спільного з відповідними мотивами Шевченка. Але Барб'є, у протилежність Шевченкові, не довго був вірним своєму революційному обуренню.

З інших представників прогресивного романтизму в Шевченка є дещо спільне з В. Гюго: вільні мотиви з ранніх поезій Гюго і описування жаків придушення турками повстання греків; його виступи проти деспотизму і насильства дворян та взагалі влади імущих над беззахисним народом: виступи проти всієї європейської реакції: його любов до всіх знедолених, що знайшла пізніше таке колоритне втілення у славетному романі відповідної назви („Знедолені“), але нерідко виявляється і в численних попередніх творах, все це ще більшою мірою є і в українського поета, який безперечно знав твори Гюго, або щонайменш роман „Собор парижської богоматері“.

Треба ще додати, що є деякі видатні сучасні Шевченкові романтики, що їх він не згадує, але чия творчість має чимало спільного з творчістю автора „Гайдамаків“. Така, почасти Ж. Санд, чії романи він знав безперечно; такий ще більше Шеллі з його палкими революційними поезіями, які Шевченко навряд чи міг знати через цензурні заборони; такий особливо

Гейне, якого він не міг не знати і з яким у нього було стільки спільного і в біографії, і в ідеях, і в творчості. Питання це, проте, потребує ширшого освітлення, ніж це дозволяє розмір даної статті.

Обминаючи деякі дрібніші імена, а також імена таких великих письменників, як Бальзак або Діккенс, що згадані лише побіжно і помітного значення для творчості українського поета не мали, слід зупинитись, нарешті, на відношенні Шевченка до революційного поета Беранже, чії пісні добре відомі йому в популярних перекладах Курочкіна. В Беранже автор „Гайдамаків“ відчував раніше в Бернсі і яким був і він сам. Спільна і дуже сильна в обох поетів тема патріотизму, патріотизму, нерозривно пов'язаного з демократизмом, поняттям нації — народу. І починаючи від навали іноземців у 1814 р. і до самої смерті, через усі пісні Беранже проходить тема безмежної відданості своїй батьківщині, з якою, незадовго до смерті, він прощається в одному з найзворушливіших у всій світовій літературі віршів („Час близьок, Франція“). Чи треба нагадувати, яке важливе місце посідає тема патріотизму в Шевченка? Нагадаймо хоча б поезії такої сили, як „Мені однаково“, де поет, сидячи в казематі, байдуже ставиться до особистої долі і непокоїться лише тим, щоб України злі люди „не приспали“; або уславлені слова —

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу...“ („Сон“).

В такому стилі витримана сатира Беранже і Шевченка. Беранже бичує своїх царів, починаючи від казкового короля Івето і кінчаючи Навуходоносором, який став биком, лишаючись одночасно і королем. Шевченко з гнівом пише: „Бодай кати їх постинали отих царів, катів людських“. Беранже бичує білоемігрантське дворянство, показуючи його то як „породистих собак“, то як дуже пошарпаних революцією, а тому більше смішних, ніж страшних, таких, як маркіз де-Караба; Шевченко, що на своїй власній шкурі зазнав тягару влади українського поміщика над кріпаками, насичує глибоким трагізмом своє змалювання стосунків між поміщиками і кріпаками: „Якби розказать про якого-небудь одного магната історію-правду, то перелякать саме б пекло можна“. Беранже весело висміює церкву з її ласими до земних утіх служителами. Шевченко ж боротьбу Гуса з папством перетворює в символ загально-людської боротьби за волю і гнівно картає і папу, який „людською кровію шинкує і рай у найми оддає“ і „царя небесного“ — „суд твій всеує, і всеує царствіє твоє“.

Картаючи ворогів народу, обидва поети, самі діти народу, були його найвірнішими друзями. Шевченко писав сам: „я поплоті і духу син і рідний брат нашого безталанного народу“, і він перший у світі письменник, в якого селянин стає центральним образом всієї творчості. Так само і поезія Беранже перейнята народними інтересами, насичена народним змістом, звучить

народними мелодіями і повна, особливо після Липневої революції, народних образів.

Нарешті, Шевченко і Беранже однаково гаряче вірять у майбутній тріумф трудящих: Беранже, слідом за Сен-Симоном і Фур'є, мріяв „возвести на інших основах дряхлеє зданіє“ суспільства, вірив в „оновлену землю“, яку опанують нації і племена, Шевченко „дик“, опанують „люди“. І обидва поети просили трудящих майбутності не забути і їх:

Беранже:

Пусть в память обо мне твердят всегда:
„Хвала певцу, ведь это он сюда
Низвел поэзию в подвалы“.

Шевченко:

Й мене в сім'ї великій
І т. д.

Сучасність виконала бажання обох великих революційних поетів, справдила їх сподівання: трудящі цілого світу, а в першу чергу трудящі тієї країни, де здійснилась давня мрія революційних поетів, де ліквідовано експлуатацію й поневолення і створено справжнє братство народів, високо шанують і тепло згадують обох революційних поетів, як і всіх тих, хто разом з ними боровся проти темних сил реакції, боровся за людське право і в глухі часи реакції лише мріяв про те, що мають побачити їх щасливі нащадки.

Далі, обидва поети вдаються до політичної сатири, і об'єкт цієї сатири подібний в них обох: абсолютна влада, дворянство, церква. Проте характер сатири неоднаковий у французького й українського поетів: у сатирі Беранже, як і в сатирі Гейне, більше глузування, ніж гнівного пафосу: Шевченко, проектуючи сатиричну обробку притчі про блудного сина, відкидає карикатурність і бажає для своєї сатири більше „драматического сарказма, нежели насмешки“. Саме таким драматичним сарказмом була пройнята його власна сатира.

Зв'язаний, отже, міцною спільністю ідей, інтересів, образів і художніх особливостей з багатьма світовими письменниками, наючи добре творчість багатьох з них, вихований на всій традиції світової літератури, Шевченко підійшов до цієї останньої ілком самостійно, як велика творча сила, як справжній геній як поет революційно-демократичний і народний. Не пов'язаний ні походженням, ні вихованням, ні іншими якими зв'язками панівними класами, він був вільний і від полону художніх традицій цих класів. Він міг дивитися на ці традиції чистим оком справжнього сина народу, оком людини, яка глибоко перейнялась народними інтересами і якої художні смаки загартовані на народній творчості.

Звідси походять особливості зв'язків та уподобань Шевченка окремими представниками світової літератури. Для нього ніби існує все другорядне в цій літературі, все поверхове, „тим-

часове". Його увагу в першу чергу притягають до себе, і найчастіше в нього згадуються, першорядні зорі на літературному обрії, генії світової літератури, великі гуманісти, зачинателі великих традицій в літературі, а іноді й основоположники національних літератур, як от Гомер, Данте, Шекспір, Гете, Пушкін, поряд з якими посідає своє місце і наш великий поет. Далі, спеціально з сучасної літератури його приваблюють найбільше письменники, споріднені з ним ідейно, революційні поети в світовій літературі, як от Байрон, Барб'є, Беранже, до яких слід додати й Гейне, у Шевченка не згаданого, але дуже близького до нього багатьома сторонами. І нарешті, спеціальний інтерес виявляє він до таких народних співців, як він сам, до співців, що вийшли з самої товщі народних мас і ввійшли в художню літературу, як співці цих народних мас і ввійшли боко перейняті народними настроями й інтересами, які не тільки поряд з іншими демократичними письменниками підносять свій голос в літературі за „поруганного бессловесного смерда“, але чия поезія звучить народною пісенністю, насичена народними мелодіями, образами, мовою. Цими спеціальними мотивами пояснюється інтерес Шевченка до Беранже, вірш Курочкіна на смерть якого, як поета народного, він розчулено записує у свій щоденник; і до Бернса, якого він сам називає „поетом народним і великим“.